

ZAMONAVIY LINGVISTIKA VA USLUBIY TAHLILDA PARADIGMALAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.048>

Sharipova Munira Xamidullayevna

msharipova775@gmail.com

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslik va uslubiyatni o'qitishda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. "O'zbek tilining amaliy uslubiyati" fani doirasida sintaktik sinonimiyaning turlari, ularning uslubiy va kommunikativ-pragmatik xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, sintaktik sinonimiyaning sodda va qo'shma gaplar, faol va majhul konstruksiyalar, nominativ va verbal qurilmalar, inversiya va ellipsis kabi turlari ilmiy jihatdan asoslanib, har biri misollar orqali tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv til birliklarining uslubiy imkoniyatlarini kengroq ochib berishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar - Case-study, Blits-so'rov va interaktiv taqdimotlar hamda raqamli ta'lim platformalari (Quizizz, Mentimeter)dan samarali foydalanishning afzalliklari ko'rsatib o'tiladi. Mazkur metodlar talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: sintaktik sinonimiya, uslubiyat, nutq madaniyati, innovatsion pedagogika, interaktiv metodlar, raqamli ta'lim

PARADIGMS IN MODERN LINGUISTICS AND STYLED ANALYSIS

Sharipova Munira Khamidullayevna

msharipova775@gmail.com

Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: This article analyzes the scientific-theoretical and practical aspects of integrating theory and practice in the teaching of modern linguistics and stylistics. Within the framework of the discipline "Practical Stylistics of the Uzbek Language," the types of syntactic synonymy and their stylistic and communicative-pragmatic features are explored. Additionally, types of syntactic synonymy such as simple and complex sentences, active and passive constructions, nominative and verbal structures, inversion, and ellipsis are scientifically substantiated, with each being analyzed through illustrative examples. This approach serves to broaden the understanding of the stylistic capabilities of language units. Furthermore, the

advantages of effectively utilizing innovative pedagogical technologies - Case-study, Blitz-surveys, and interactive presentations, as well as digital educational platforms (Quizizz, Mentimeter) - in the educational process are highlighted. These methods are evaluated as important factors in developing students' skills in independent thinking, analysis, and creative approach.

Keywords: syntactic synonymy, stylistics, speech culture, innovative pedagogy, interactive methods, digital education

Zamonaviy ta'lim tizimida global o'zgarishlar kuzatilayotgan bir paytda, filologik ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish va uni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish muhim vazifalardan biriga aylandi. Ayniqsa, tilshunoslik va uslubiyat fanlarini o'qitishda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda talabalardan nafaqat nazariy bilim, balki amaliy nutqiy ko'nikmalar, mustaqil fikrlash qobiliyati va ijodiy yondashuv talab etilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashni taqozo etadi.

Sintaktik sinonimiya tilshunoslikda funksional-uslubiy tahlilning muhim ob'yektlaridan biri hisoblanadi. U tilning ichki imkoniyatlarini namoyon etuvchi, bir mazmunni turli sintaktik qurilmalar orqali ifoda etishga xizmat qiluvchi murakkab lingvistik hodisadir. Sintaktik sinonimiya orqali nutqda mazmun saqlangan holda shakl o'zgaradi, bu esa kommunikativ maqsadga eng muvofiq variantni tanlash imkonini beradi. Zamonaviy tilshunoslikda sintaktik sinonimiya faqat formal o'xshashlik emas, balki semantik yaqinlik, pragmatik maqsad va uslubiy vazifalarning uyg'unligi sifatida qaraladi. Shuning uchun u nutq yaratish jarayonida faol tanlov mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Sintaktik sinonimiyani to'g'ri anglash uchun uning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Nutq sub'yekti ma'lum bir vaziyatda axborotni qanday yetkazishni o'ylar ekan, u turli sintaktik variantlardan birini tanlaydi. Bu tanlov nutqning maqsadi (axborot berish, ta'sir qilish, ishontirish), adresatning xususiyatlari (yoshi, bilimi, ijtimoiy maqomi), nutq uslubi (ilmiy, rasmiy, badiiy, publitsistik, so'zlashuv), kontekst va kommunikativ vaziyat kabi omillarga bog'liq bo'ladi. Masalan: *Qaror qabul qilindi* va *Komissiya qaror qabul qildi* gaplari mazmun jihatdan yaqin bo'lsa-da, birinchi gapda natijaga urg'u berilgan, ikkinchisida esa sub'yekt faolligi ko'rsatilgan. Bu esa turli pragmatik vazifalarni bajaradi.

Sintaktik paradigmalar - bir xil ma'noni (mazmunni) ifodalovchi, lekin tuzilishi va grammatik shakli bilan bir-biridan farq qiladigan gap yoki so'z birikmalarining yig'indisidir. Bunda asos bir xil bo'ladi, lekin tarkibdagi elementlar almashadi. Tilshunoslikda sintaktik paradigmalarining quyidagi asosiy turlari farqlanadi:

1. Gap sintaktik paradigmasi (Gap shakllari). Bir xil voqelikni anglatuvchi, ammo grammatik modallik, zamon yoki shaxs jihatidan farqlanuvchi gaplar guruhi. Misol: *Talaba kitobni o'qidi* (o'tgan zamon). *Talaba kitobni o'qiyapti* (hozirgi zamon). *Talaba kitobni o'qirmikin?* (so'roq/shubha).

2. Derivation (hosila) paradigmalar. Asos gapning mazmuni saqlangan holda, uning inkor, majhul yoki boshqa nisbatlarga o'zgarishi. Misol: *Uyni quruvchilar qurishdi* (Birgalik nisbat). *Uy quruvchilar tomonidan qurildi* (Majhul nisbat).

3. So'z birikmasi paradigmasi. Bir so'zning boshqa so'zlar bilan grammatik bog'lanib, o'zaro almashgan shakllari qatori. Misol: *kitobni o'qish* - *kitobning o'qilishi* - *kitob o'qish*.

Ushbu sintaktik paradigmalar tilda fikrni turli yo'llar bilan boyitib, rang-barang qilib ifodalashga xizmat qiladi.

Sintaktik sinonimiya turli funksional uslublarda turlicha namoyon bo'ladi. Har bir uslub o'zining sintaktik tanlov me'yorlariga ega. Ilmiy uslubda nominativ va majhul konstruksiyalar ustun bo'lib, ixcham va aniq bayon muhim. Masalan: *Til inson tafakkurini ifoda etuvchi muhim kognitiv va ijtimoiy hodisa hisoblanadi*. Rasmiy-idoraviy uslubda standartlashgan sintaktik modellar qo'llanadi hamda shaxssizlik (ob'yektivlik) kuchli bo'ladi. Masalan: *Buyruq ijrosi nazoratga olinsin* yoki *Ko'rilgan choralar natijasida belgilangan ko'rsatkichlarga erishildi*. Publitsistik uslubda chaqiriq, undash va ommaning hissiyotiga ta'sir qilish ruhi kuchli bo'ladi. Masalan: *Milliy yuksalish yo'lida fidoyilik ko'rsatish va Vatan ravnaqiga munosib hissa qo'shish - har bir vijdonli fuqaroning nafaqat burchi, balki oliy maqsadi bo'lmog'i lozim!* Badiiy uslubda inversiya, ellipsis, turli sinonimik qurilmalar keng qo'llanadi, ekspressivlik va obrazlilik ustunlik qiladi. Masalan: *Keldi bahor, yashnadi olam, dillarda - shodlik*. Og'zaki nutqda elliptik konstruksiyalar, qisqa va tezkor ifoda asosiy o'rinda turadi. Masalan: *Do'stim, bugun bozor... Ha, mashina... yo'q, o'tolmadim. Qaytdim*.

Demak, sintaktik sinonimiya uslubiy rang-baranglikni ta'minlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu lisoniy hodisa muayyan bir fikrni turli funksional uslub talablariga mos ravishda mantiqiy aniqlikda, badiiy joziba yoki rasmiy qat'iyat bilan ifodalash imkonini beradi. Sintaktik variantlar orasidan nutq vaziyatiga eng muvofiqligini tanlab qo'llash nafaqat nutqning uslubiy izchilligini saqlaydi, balki so'zlovchining yuksak nutq madaniyati va til boyligidan foydalanish mahoratini ham namoyon etadi. Bu jarayonda turli konstruksiyalarning o'zaro almashinishi tilning ichki imkoniyatlari naqadar keng ekanligini ko'rsatish bilan birga, muloqotning ta'sirchan va tushunarli bo'lishiga xizmat qiladi. Shuning uchun ham sintaktik sinonimiya nafaqat tilshunoslikning nazariy masalasi, balki jonli muloqotning sifati va samaradorligini belgilovchi muhim lingvistik omil sifatida baholanadi.

Sintaktik sinonimiya nutq madaniyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, so‘zlovchi yoki yozuvchidan muayyan muloqot vaziyati uchun eng maqbul sintaktik variantni tanlashni talab etadi. To‘g‘ri tanlangan sintaktik qurilma nutqning aniq, ta’sirchan, mantiqiy va uslubiy jihatdan mukammal bo‘lishini ta’minlaydi. Masalan, ilmiy matnlarda fikr bayonida og‘zaki nutqqa xos bo‘lgan: *“Bitta ish bo‘lsa, orqasidan albatta ikkinchisi kelib chiqadi. Ya’ni birinchisi sabab, ikkinchisi esa uning natijasi bo‘ladi”* kabi sodda ifodalar o‘rniga, *“Tilshunoslikda natija ma’nosi sabab-natija munosabatining mantiqiy davomi sifatida qaraladi. Bunda bir harakat yoki voqea ikkinchi harakatning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi va uning natijasi sifatida aks etadi”* shaklidagi akademik qurilmani qo‘llash afzal sanaladi. Bunday sintaktik tanlov ilmiy uslubga xos bo‘lgan ixchamlik, mantiqiy izchillik va nazariy abstraktlikni (mavhumlikni) to‘laqonli ta’minlab, nutq madaniyatining yuqori talablariga javob beradi. Ko‘rinadiki, sintaktik sinonimiya imkoniyatlaridan oqilona foydalanish fikrning uslubiy jihatdan to‘g‘ri shakllanishiga xizmat qiluvchi asosiy omildir.

Sintaktik sinonimiyani o‘qitishda nazariyani amaliyot bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda Taqqoslash usuli (Comparative Method), transformatsiya mashqlari, kontekstual tahlil va ijodiy topshiriqlar kabi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi. Taqqoslash usulida bir xil mazmunni ifodalovchi turli sintaktik tuzilmalarni (gaplarni) bir-biriga solishtirib, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini hamda uslubiy xususiyatlarini aniqlash talab qilinadi. Transformatsiya mashqlari orqali bir gapni boshqa sintaktik shaklga aylantirish yo‘li bilan ko‘nikma shakllantiriladi. Masalan: *U kitobni o‘qidi - Kitob u tomonidan o‘qildi*. Kontekstual tahlilda bir xil mazmun turli kontekstda qanday ifoda etilishini o‘rganiladi. Ijodiy topshiriqlar berish bilan talabalarga bir fikrni bir necha variantda ifoda etish topshiriladi. Bu usullar talabalarda nafaqat nazariy bilim, balki amaliy nutqiy kompetensiyani ham shakllantiradi hamda sintaktik sinonimlarning mavjudligini bilish, ularni to‘g‘ri, o‘rinli va usluban muvofiq qo‘llay olish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bu esa, o‘z navbatida, ularga tildan amaliy muloqot vositasi sifatida samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Sintaktik sinonimiya inson tafakkuri bilan ham bog‘liq. Bir mazmunni turli shakllarda ifoda etish qobiliyati kognitiv faollikni, til hissini va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Psixolingvistik nuqtai nazardan esa inson nutq yaratish jarayonida avtomatik ravishda bir nechta sintaktik variantni “tanlaydi”. Bu tanlov esa nutqning samaradorligiga ta’sir qiladi. Sintaktik sinonimiyada til iqtisodi (lingvistik tejankorlik) ham katta ahamiyatga ega. Tilda iqtisod prinsipi ham sintaktik sinonimiya bilan bog‘liq. Nutqda ixcham, lekin mazmundor shakllarni tanlash tendensiyasi mavjud. Masalan: *U kelganidan keyin - U kelgach. Shu sababli u ketdi - Shuning uchun u ketdi*. Bu holat nutqni qisqa, ravon va ta’sirchan qiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat an'anaviy metodlar, balki Case-study, Blits-so'rov va interfaol taqdimotlar hamda raqamli ta'lim platformalari (Quizizz, Mentimeter)dan samarali foydalanishning afzalliklari mazkur mavzuni o'zlashtirishda yuqori natija beradi. Xususan, Case-study (vaziyatli tahlil) metodi orqali talabalar muayyan hayotiy yoki kasbiy vaziyatlardagi munosabatlarni tizimli tahlil qilish va ularni to'g'ri sintaktik konstruksiyalar yordamida ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayonda talaba nafaqat til o'rganuvchi, balki muammoni yechuvchi tahlilchi sifatida namoyon bo'ladi. Blits-so'rovlar va interfaol taqdimotlar esa dars jarayonida dinamikani ta'minlab, talabalarning sinonim qurilmalarni qo'llash bo'yicha nazariy bilimlarini tezkorlik bilan amaliyotga yo'naltirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning ham ahamiyati katta. Quizizz platformasi orqali tashkil etilgan o'yinlashtirilgan testlar talabalarning sintaktik sinonimiyaning yuzaga keltiruvchi vositalarni farqlash bo'yicha bilimlarini mustahkamlashga yordam bersa, Mentimeter ilovasi esa "aqliy hujum" jarayonida talabalarning javoblarini real vaqt rejimida ekranda jamlab, jamoaviy tahlil qilish uchun qulay muhit yaratadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, sintaktik sinonimiya tilning uslubiy va funksional boyligini ta'minlovchi muhim vosita sifatida kommunikativ maqsadga mos shakl tanlash imkonini berishi, nutqning ekspressivligi va ta'sirchanligini oshirishi, turli uslublarda farqli namoyon bo'lishi, nutq madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutishi hamda talabalarning kognitiv va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishi bilan ahamiyatlidir. Interfaol metod va raqamli vositalar talabalarning mustaqil fikrlash, lingvistik hodisalarni chuqur tahlil qilish va muloqotga ijodiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli sintaktik sinonimiyaning chuqur o'rganish va uni o'qitish jarayoniga samarali joriy etish filologik ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. Toshkent: O'qituvchi, 1987.
2. Lafasov U., Akbarova M. Nutq madaniyati. ToshDSHI nashriyoti, Toshkent, 2019.
3. Qilichev E. O'zbek tilining amaliy stilistikasi. Toshkent: O'qituvchi, 1992
4. Shomaqsudov A. va boshqalar. O'zbek tili stilistikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1983.
5. Taxirov Z.T. O'zbek tilining amaliy uslubiyati. Darslik. Toshkent: "Tafakkur avlodi", 2021

6. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. - Toshkent, 2006.